

Й.Д. Джонг, асп.

ТЕРМІНИ НАВЧАЛЬНИЙ СЛОВНИК/УЧЕБНИЙ СЛОВАРЬ ТА LEARNER'S DICTIONARY В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Стаття присвячена теоретичним підходам до питання кореляції термінів навчальний словник – учебный словарь – learner's dictionary в сучасній лексикографії.

This article provides theoretical approaches to correlation of the terms “навчальний словник”, “учебный словарь” and “learner's dictionary” in modern lexicography.

У кожній країні є своя лексикографічна традиція. Тому цілком природно, що кожний лексикографічний світ має різне відношення до певного типу словника. Так само по-різному національні лексикографічні школи й окремі дослідники дають визначення та характеристику *навчальному словнику*. Перспективно і доцільно, отже, проаналізувати наукові підходи до цього типу словника в українській, російській та англійській лексикографічних традиціях, і таким чином зацентувати увагу на проблемах, які виникають через незбіг між розумінням сутності *навчального словника*.

Український мовознавець В.Перебийніс визначає *навчальний словник* як “словник короткий, вузького призначення, добре структурований, простий за будовою, щоб забезпечити ефективність його використання учнями чи студентами, які не набули ще міцних навичок користування словником”¹. В іншій праці, написаній нею зі співавтором, підтримується вже наведене визначення і підкреслюється: “Реєстр навчального словника повинен включати невелику кількість слів... Основу реєстру навчального словника становить лексичний мінімум, який відповідає програмі даного етапу навчання й відібраний на основі аналізу частотних словників. Найбільш доцільним вважається створення серії концентрично організованих словників”².

Над *учебным словарем*, яким є російський еквівалент до *навчального словника*, та *учебной лексикографией* працювали і

працюють багато російських лінгвістів. Після перегляду теоретичних і практичних напрямів в галузі *учебной лексикографии*, Е. Ятасва зазначає: “Проведений нами аналіз наукових досліджень щодо змісту даної (навчальної – Дж. Й.) функції *учебных словарей* виявив відсутність її єдиного розуміння”³. Додамо, не існує також єдиного розуміння самого поняття *учебного словаря*.

Якщо узагальнити, то спостерігаються два різних погляди на проблему: деякі вчені дотримуються думки про необхідність обмеження понятійного обсягу словника, а інші – ні.

До першої групи належать такі вчені, як, наприклад, П. Денісов, Л. Новіков, Н. Сукаленко та ін. На думку П. Денісова, *учебный словарь* – це “лише такий словник, у якому мінімальна лексична система, що складає його реєстр слів, у стані виконати 4 функції: навчальну, довідкову, нормативну і систематизуючу”⁴.

У статті “Учебная лексикография и ее задачи” Л. Новіков характеризує специфіку *учебной лексикографии*, як “лексикографії менших форм та більшої навчальної спрямованості”⁵. У наведеній статті він пише: “найхарактернішими особливостями реєстру словника *учебного словаря* є його мінімізація та компресія”⁶.

Солідаризований із таким визначенням, Н. Сукаленко зазначає: “Призначення *учебного словаря* – подати відомості не тільки про значення слова, а і про його вживання, сполучуваність, граматичні та стилістичні характеристики і та ін. У реєстр такого словника повинні бути включені лише найуживаніші слова в їх найпоширеніших значеннях”⁷.

Таким чином, як бачимо, що визначення В. Перебийніс орієнтоване саме на такий погляд.

Водночас, на думку В. Морковкіна, цитовану в праці Е. Ятасвої, “*учебным словарем* називається лексикографічний твір будь-якого жанру й обсягу, спеціально призначений для подання допомоги у вивченні мови як засобу передачі своїх і сприйняття чужих інформаційних станів”⁸.

Узявши до уваги вищенаведене, зосередимо увагу на іншому аспекті проблеми.

Термін *learner's dictionary*, що переважно використовується в англomовному середовищі (паралельні термінопозначення – *learners' dictionary* та *learner dictionary*), є еквівалентом до *навчального*

словника/учебного словаря. Зокрема, О. Карпова в “Англо-русском глоссарии лексикографических терминов” перекладає термін “*learner’s dictionary/pedagogical dictionary*” як “учебный словарь” без будь-яких коментарів⁹. Оскільки для термінів, до яких автор цього глосарія не знайшла абсолютних еквівалентів, подається в дужках або додаткова інформація, або тлумачення, це опосередковано свідчить, що вона вважає ці терміни понятійними аналогами.

Ототожнювання *learner’s dictionary* з навчальним словником/учебним словарем спостерігається ще в низці статей. Наприклад, аналізуючи “The Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English”, В. Косолапов користувався терміном *навчальний словник* без жодних застережень¹⁰. В. Ощепкова також представляє “Macmillan English Dictionary” як “одномовний *учебный словарь* англійської мови”¹¹.

Зосередимо увагу на тому, як визначається термін *learner’s dictionary* в англійській лексикографії. “Glossary of terms in lexicography and dictionary research” Р. Гартмана подає, зокрема, таке тлумачення:

Learner’s dictionary: Педагогічний словник, спеціально зорієнтований на не-носіїв мови, як, наприклад, одномовний словник з англійської мови для учнів порівняно підвищеного рівня*.

У свою чергу *pedagogical dictionary* визначається так:

Pedagogical dictionary: Словник чи довідкова книга, що призначені для практичних довідкових потреб та умінь учнів**.

Відтак бачимо, що, наведене визначення посутнісно не відрізняється від формулювання В. Морковкіна, і що Р. Гартман і В. Перебийніс по-різному визначають адресата словника: по-перше, В. Перебийніс вважає основним завданням *навчальної лексикографії* – “лексикографічне забезпечення вивчення мови, як іноземної, так і

* A pedagogical dictionary aimed especially at non-native language learners, e.g. a monolingual dictionary for relatively advanced students of English¹².

** A dictionary or other reference work designed for the practical reference needs and skills of (language) learners¹³.

рідної”¹⁴. Проте Р. Гартман, на відміну від В. Перебийніс, чітко пише, що *learner's dictionary* укладається для не-носіїв мови, тобто для іноземців. А отже, вони по-різному визначають стосунок до мови адресата. На нашу думку, ця різниця є незначною, оскільки тут немає принципової суперечності, йдеться лише про уточнення щодо адресата.

Однак, і це вже інший аспект, вони по-різному визначають рівень знання мови адресатом. Р. Гартман цього рівня не обмежує. Проте він бере за основу одномовний словник для учнів підвищеного рівня. А для користування такими словниками, як П. Богаард правильно пише, порівнюючи 4 *learner's dictionaries* із англійської мови (“Collins Cobuild English Dictionary”, “Longman Dictionary of Contemporary English”, “Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English” та “Cambridge International Dictionary of English”), “користувачі повинні відповідати певному ступеню вивчення мови”, “оскільки всі ці словники, про які йдеться мова, є одномовними”¹⁵. Звичайно цей приклад не є підставою для твердження, що Р. Гартман ставиться до учнів підвищеного рівня як єдиного адресата *learner's dictionary*.

На відміну від Р. Гартмана, В. Перебийніс обмежує рівень знання адресата. Для неї користувачі *навчального словника*, як вже сказано, “не набули ще міцних навичок користування словником”¹. Відповідно і Н. Сукаленко стверджує, як цитовано вище, що “у реєстр такого словника повинні бути включені лише найуживаніші слова в їх найпоширеніших значеннях”⁷. Таке твердження, на нашу думку, цілком логічне та правильне за умови, що визначення адресата також є точним й аргументованим.

Зосередимося й на іншому аспекті: йдеться про визначення *learner's dictionary* у деяких дослідників, як, наприклад, у Дж. Гампера та Дж. Кнаппа. На їхню думку, “найбільші *learner's dictionaries* на сьогоднішній день є одномовними”¹⁶. Хоча важко знайти однозначне визначення у працях інших лексикографів, які працюють над *learner's dictionary*. Більша частина з них, очевидно, співчуває таким визначенням. Підставою для такого припущення служить те, що у назвах багатьох праць використано термін *learner's dictionary*, а реально мова йде лише про одномовний *learner's dictionary* (Див., наприклад, Р. Stevens¹⁷, Т. Herbst¹⁸ та ін.).

На нашу думку, таке сприйняття поняття *learner's dictionary* є занадто обмеженим. Наведена позиція або не дозволяє визнати як самодостатній двомовний *learner's dictionary*, або вважає його лише побічним продуктом лексикографічної праці. І це є тенденція, що поширена в усьому лексикографічному світі: “Більшість металексикографічної літератури зосереджується цілком на одномовних словниках, і вельми часто одномовна лексикографія вважається самою лексикографією”¹⁹. Однак, на наш погляд, оскільки різні типи лексикографічної діяльності суттєво відрізняються один від одного, треба чітко вказувати, з якою з них пов’язана кожна лексикографічна праця.

До того ж, таке розуміння акцентує увагу лише на словниках, у назвах яких та/або передмовах використувано термін *learner's dictionary*. До речі, наголосимо, що термін *learner's dictionary* вказано і в назвах цілого ряду одномовних англійських *learner's dictionary*. Вочевидь із огляду на практичну потребу: авторам-лексикографам такого типу словника потрібно вказувати на адресата: для кого словник призначений – чи для англомовних користувачів, чи для носіїв англійської мови. Можливим є пояснення: якщо у лексикографа не виникає потреби називати адресата в титулі словника, то можна не використувати термін *learner's dictionary*. Іншими словами, цілком можливим є існування *learner's dictionary*, який не іменує себе як *learner's dictionary*.

У цьому випадку варто згадати твердження В. Гака про те, що в теоретичному аспекті *учебная лексикография* вважається молодого галуззю, однак у практичному плані вона є найдавнішою галуззю лексикографії²⁰, хоча ми ще й не дійшли до висновку щодо збігу і незбігу між поняттями *учебного словаря* та *learner's dictionary*. І в цьому випадку ми можемо бачити спільність із широким визначення до *learner's dictionary* Р. Гартмана.

При визначенні терміна *learner's dictionary* очевидно, що обсяг реєстру слів не відіграє суттєвої ролі. Звичайно проблеми, пов’язані з відбором лексики, посідають особливе місце для методики укладання будь-яких словників. Проте такі проблеми не мають специфіки, що відрізняє *learner's dictionary* від іншого типу словників, хоча остаточною у підсумку і є сам реєстр слів.

На наш погляд, причиною такого широкого понятійного визначення є наступне: 1) Широкий загал тих, хто вивчає англійську мову, різноманітні сфери їх фахової зацікавленості, що призводить до труднощів у класифікації рівня учнівських знань. Відповідно, строго обмежений реєстр слів та обмежена кількість значень можуть не задовольняти потреби учнів, і не враховувати рівня володіння ними мовою. 2) Не можна скваліфікувати абсолютно нові жанри словників, включаючи зокрема напів-двомовний словник, із точки зору традиційної лексикографії. Прогностично можна твердити про появу нових жанрів словників, яких не існує на даний момент і про які навіть не можна говорити в найближчій перспективі. 3) Тракткування поняття *learner's dictionary* постійно змінюється. Наприклад, Р. Гартман представляє нову тенденцію у двомовній лексикографії, що потрактовується ним “педагогічно перероблений загальний двомовний словник для різних рівнів досвідченості, з початкового-проміжного до підвищеного рівня учнів”²¹.

Зосередимося однак на *навчальному словнику/учебном словаре*. Відомо, що кожна лексикографічна праця має різне відношення до певного поняття. Зважаючи на сказане, не мало б бути жодної проблеми у зв'язку з різним тлумаченням підходів. А в дійсності існують певні проблеми. Зосередимося на них.

Відповідно до розуміння поняття *навчального словника*, В. Перебийніс та Т. Бобкова описують “п’ять типів *навчальних словників*: 1) лексичного мінімуму, який спрямований на відбір лексики для певного етапу навчання; 2) тлумачених і перекладних навчальних словниках, які направлені на активізацію лексики, що вивчається; 3) словниках труднощів слововживання; 4) словниках сполучуваності, що надають інформацію про найчастотніші словосполучення; 5) лексичних і граматичних довідниках та коментарях”²².

На нашу думку, в цьому випадку нелогічно застосовано різні критерії: для першого типу вживається критерій обсягу, а для другого – критерій метамови. У рамках наведеної типології не можна пояснити всіх типів *навчальних словників*. Якщо автори зараховують до *навчальних* лише *навчальні словники-мінімуми*, то треба було виділити типи: 1) тлумачні навчальні словники-мінімуми;

2) перекладні навчальні словники-мінімуми. Таким чином, проблема існує на мотиваційному внутрішньому рівні.

Ще важливішою є проблема зовнішнього рівня. Тому що “реєстр навчального словника повинен включати невелику кількість слів”, і “словникова стаття навчального словника повинна бути короткою... найуживаніші значення слова доцільно відбирати на основі аналізу семантичних частотних словників”². За таким визначенням, словники, які охоплюють 1200 сторінок (The Advanced Learner’s Dictionary of Current English) та 1600 (Longman Wordwise Dictionary for Pre-intermediate to Intermediate Learners) знаходяться поза межею наведеного визначення, хоча названі два словники представлені як лексикографія для *learners* у самих титулах словників.

У зв’язку з такими проблемами, на нашу думку, є два різних способи вирішення питання. Перший варіант – підхід до терміна *навчального словника* з точки зору В. Морковкіна. Доцільним буде повторити його слова: “*учебным словарем* називається лексикографічний твір будь-якого жанру й обсягу, спеціально призначений для подання допомоги у вивченні мови як засобу передачі своїх і сприйняття чужих інформаційних станів”⁸. Для вужчого розуміння питання треба визначити навчальний словник-мінімум як один із типів навчальних словників.

Однак, якщо підтримати точку зору П. Денісова та ін., перед нами виникає потреба створити ще один термін та визначити поняття, щоб пояснити такі спеціальні типи словників, які сьогодні лексикографами не пояснені. Це питання потребує серйозного обговорення сучасними лексикографами.

На нашу думку, варто звертати увагу на характеристику *учебной лексикографии* Л. Новіковим як “лексикографії менших форм та більшої навчальної спрямованості”⁵. Наголосимо, що в цій статті автор обмежує поняття *учебного словаря* лише на рівні словника-мінімуму. Проте, коли ми зосереджуємося на його останніх аргументаційних характеристиках, водночас бачимо можливість іншого, більш широкого трактування. Тому що, *навчальний словник/учебный словарь* призначений для не-носіїв мови, виправдовує характеристику “менші форми”. А отже, “більша

навчальна спрямованість” може трактуватися як ознака будь-яких словників, орієнтованих на користувача, тобто того, хто вивчає мову.

¹Перебийніс В.І. Теорія і практика укладання навчальних словників // Вісник Житомирськ. держ. ун-ту. – Житомир, 2004. – Вип. 17. – С. 73; ²Перебийніс В.І., Бобкова Т.В. Типологія навчальних словників // Вісник Житомирськ. держ. ун-ту. – Житомир, 2008. – Вип. 38. – С. 81; ³Ятаева Е.В. Определение и функциональная направленность учебного словаря: анализ существующих исследований // Language and Literature. – Тюмень, 2007. – Режим доступа до статті: <http://frgf.utmn.ru/mag/22/52>; ⁴Денисов П.Н. Лексика русского языка и принципы ее описания. – М., 1980. – С. 209; ⁵Новиков Л.А. Учебная лексикография и ее задачи // Вопросы учебной лексикографии / [под ред. П.Н. Денисова и Л.А. Новикова]. – М., 1969. – С. 11; ⁶Там само. – С. 5; ⁷Сукаленко Н.И. Двухязычные словари и вопросы перевода. – Х., 1976. – С. 33; ⁸Ятаева Е.В. Указ. раб.; ⁹Карпова О.М. Лексикографическая терминология и ее описания // Вестник ВГУ, Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж, 2001. – №2. – С. 130; ¹⁰Косолапов В.І. Про прогрес у лексикографії (за матеріалами різних видань словника англійської мови Хорнбі) // Вісник Житомирськ. держ. ун-ту імені Івана Франка. – Житомир, 2004. – Вип. 17. – С. 155-156; ¹¹Ощепкова В.В. Macmillan English Dictionary (MED) – одноязычный учебный словарь английского языка (продвинутый уровень) // Итоговые языки в школе. – М., 2003. – №5. – С. 124-125; ¹²Hartmann R.R.K. Teaching and researching: Lexicography. – Harlow, 2001. – P. 175; ¹³ Там само. – С. 177; ¹⁴Перебийніс В.І. Знач. праця. – С. 73; ¹⁵Bogaards P. Special feature: Dictionaries for learners of English // International Journal of Lexicography. – Oxford, 1996. – №4. – P. 278; ¹⁶Gamper J., Knapp J. Towards an adaptive learners' dictionary // Lecture note in computer science. – Berlin; Heidelberg, 2000. – vol. 1892. – P. 311; ¹⁷Stevens P. The effectiveness of learner's dictionaries // Studies in Lexicography / [ed. by R. Burchfield]. – Oxford, 1987. – P. 76-93; ¹⁸Herbst. T. On the way to the perfect learners' dictionary: a first comparison of OALD5, LDOCE3, COBUILD2 and CIDE // International Journal of Lexicography. – Oxford, 1996. – №4. – P. 321-357; ¹⁹Piotrowski T. Problems in bilingual lexicography. – Wrocław, 1994. – P. 9; ²⁰Гак В.Г. О некоторых закономерностях развития лексикографии (учебная и общая лексикография в историческом аспекте) // Актуальные проблемы учебной лексикографии / [Сост. В.А. Редькин]. – М., 1977. – С. 11; ²¹Hartmann R.R.K. Знач. праця. – С. 76; ²²Перебийніс В.І., Бобкова Т.В. Знач. праця. – С. 81.